

burada

$$\frac{du}{dy} = \gamma$$

sürət qradienti olub, elementar məsafədə (dy) elementar maye kütləsinin sürət dəyişməsi (du) ilə müəyyən edilir. Sürət qradientinin dəyişməsi püskürdücünün sabit diametrində təzyiqdən asılı olaraq müxtəlif qiymətlər ala bilər.

Təcrübi qiymətlər əsasında müxtəlif temperaturalarda özlülüyün toxunan gərginlikdən asılılığı qrafiki olaraq şəkil 1-də göstərilmişdir. Təcrübə üzsüz süddə ek-sperimental qurğunun köməyi ilə bitki yağının dispersləşdirməsinə əsaslanmışdır.

Alınmış nəticələr eksperimental qurğunun səmərəli parametrlərini hesabla-maq üçün istifadə edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Девяткин А.И. Рациональное использование кормов. -М.: Росагро-промиздат, 1990, -256с. 2. Зорин Н.Н., Супруненко Н.Н. Приготовление мучных заменителей цельного молока. ж. "Техника в сельском хозяйстве", 1986, №1, с. 22...23. 3. Xəlilov R.T., Salmanov B.Z., Ağayev R.M., Məmmədova Q.R. Bitki yağı üzsüz süddə qarışdırıcı qurğu. İxtira № a 2005 0109. Bakı, 2005. 4. Рогов И.А., Горбатов А.В. Физические методы обработки пищевых продуктов. -М.: Пищевая промышленность, 1974, 583 с.

AQRAR SAHƏDƏ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN FORMALAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

M.A.NƏBİYEV

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

Aqrar sahənin davamlı inkişafı - müasir dövrdə ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların dönməzliyinin təmin olunmasında, kəndin sosial-iqtisadi inkişafının yüksəldilməsində, istehsal və sosial infrastrukturun müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasında əhəmiyyətli amil hesab olunur. Belə inkişaf kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqədə olan sahələrdə fasiləsiz iqtisadi artımın təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin məcmusunu özündə əks etdirir. Təhlillər göstərir ki, yeni iqtisadi şəraitdə aqrar sahənin davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməsi ilə bağlı tədbirlərin səmərəliliyindən bilavasitə asılıdır.

Aqrar sahənin sürətli və yüksələn xətlə inkişafı kənd təsərrüfatının, o cümlədən yerli məhsul istehsalçıları üçün potensial imkanları hesabına təmin edilə bilməz. Xüsusən də, hazırda keçid dövrünü yaşayan respublikamızda texniki potensialı fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş maşın, mexanizm və avadanlıqlardan ibarət olan, həm də geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün zəruri maliyyə resurslarına malik olmayan aqrar sahənin öz gücü hesabına dayanıqlı inkişafa nail olması mümkün deyildir. Buna görə də, aqrar sahənin ardıcıl inkişafının əldə edilməsi, yalnız dövlətin iqtisadi tənzimləyicilərindən səmərəli istifadə edilməsi sayəsində mümkündür. Beləliklə, transformasiya prosesini yaşayan ölkəmizdə yüksək inkişafın əldə olunması, həm də aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin sürətləndirilməsindən bilavasitə asılıdır.

İnkişaf etmiş bazar təmayüllü ölkələrdə dövlətin aqrar sahəyə məqsədyönlü təsiri yalnız böhranlı situasiyalarda neytrallaşdırmaq üçün deyil, eyni zamanda davamlı və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi baxımından formalaşmışdır.

Keçən əsrin 90-cı illərinin ikinci yarısından başla-ya-raq, bir sıra postsosialist dövlətlərində aqrar sahənin dayanıqlı inkişafı baxımından dövlətin aqrar iqtisadiyyatı

tənzimləməsi sahəsində müəyyən irəliləyişlər əldə edilmişdir. Təbii ki, əldə edilmiş bu uğurlar transformasiya dövrünü yaşayan ölkələrdə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin formalaşması istiqamətində qabaqcıl təcrübə sayıla bilər. Beləliklə, aqrar sahənin ardıcıl və davamlı inkişafının təmin edilməsi məqsədilə, dünya təcrübəsində müvəffəqiyyətlə tətbiq edilən vasitələrə aşağıdakıları şamil etmək mümkündür:

-bazar konyunkturuna adekvat reaksiya göstərmək iqtidarında olan minimal (aşağı) qiymətlərlə daxili bazarın tənzimlənməsi;

-mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına öz imkanlarını və gələcək inkişaf istiqamətlərini proqnozlaşdırmaq üçün, onlara bazarda mövcud olan qiymətlər haqqında müntəzəm məlumatların çatdırılması;

-bazarlarda mövcud olan uyğunsuzluqları aradan qaldırmaq məqsədilə, kənd təsərrüfatı məhsullarının təminatlı və etibarlı tədarük sisteminin yaradılması;

-daxili bazarın davamlı sürətdə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsi;

-aqrar sahədə tarif və qeyri-tarif vasitələrindən (kvotalar, lisenziyalar, qadağalar və s.) istifadə etməklə, səmərəli dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi və ixracın subsidiyalaşdırılması;

-aqrar sahənin istehsal cəhətdən yenidən qurulması və kəndin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi məqsədilə maliyyə-kredit dəstəyinin (yardımının) həyata keçirilməsi və s.;

Ümumiyyətlə, keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının yeni inkişaf təmayülləri formalaşmaqdadır. Həmin təmayüllərin ölkənin milli strateji maraqlarına uyğunlaşdırılması və bütövlükdə bu prosesin dövlət tənzimlənməsi, əsasən də daxili aqrar bazarın qorunması və xarici rəqabətin zərərli təsirlərindən müdafiə edilməsinə, yerli məhsul istehsalçıla-

rının iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılmasına, daxili və xarici bazarlardakı cari (mövsümi) və proqnoz qiymətlər barəsində, onlara operativ informasiyaların çatdırılmasına istiqamətlənir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qloballaşdığı bir şəraitdə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin başlıca hədəfi və istiqaməti - kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları ilə münasibətlərin yeni keyfiyyət müstəvisinə gətirilməsi yolu ilə daxili bazarın sabitliyinə və dayanıqlığına nail olunmasından, qeyd olunan sahədə ölkənin beynəlxalq miqyasda öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsində və dövlət himayədarlığının mütləq formaya və metodlarının seçilməsindən ibarətdir. Ümumiyyətlə, aqrar sahəyə dövlət müdaxiləsinin əsas vəzifəsi - xarici iqtisadi siyasətin tənzimlənməsi və idxal həcmimin minimumlaşdırılması ilə bilavasitə əlaqədardır.

Araşdırmalardan və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etmiş ölkələrin əldə etdiyi təcrübədən aydın olur ki, aqrar sahənin tənzimlənməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər bir sıra prinsiplərin reallaşmasına yönəldilməlidir. Bu prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir:

- aqrar himayədarlıq prinsipi; bu prinsip iqtisadi ədəbiyyatda geniş şərh edilib. Onun başlıca məqamlarından biri - ölkənin ərzaq asılılığının qarşısının alınmasına və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə etibarlı zəmanət yaratmaqdır. Aqrar himayədarlıq prinsipinin səmərəli tətbiqi, əsasən dövlət tərəfindən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi vasitəsilə reallaşdırılır. Bu prinsipin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi təkcə kənd təsərrüfatının deyil, həm də aqrar bölmənin digər sferalarının səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün əlverişli şərait yaradır.

Aqrar himayədarlıq anlayışı kifayət qədər geniş məzmunla malikdir. Onun tərkibinə, təkcə yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və daxili aqrar bazarın proteksionist tədbirlər vasitəsilə müdafiə edilməsi deyil, eyni zamanda aqrar sahənin bütün bölmələrinin etibarlı şəkildə qorunması daxildir. Odur ki, dövlət tərəfindən həyata keçirilən təşkilati-iqtisadi tədbirlər, aqrar sahədə istehsal edilən bütün məhsulların, həmçinin bu sahəyə xidmət edən infrastruktur və istehsal sahələrinin (məsələn, kənd təsərrüfatı maşın və mexanizmləri, həmçinin mineral gübrələr istehsalı, maddi-texniki bazanın inkişafı və s.) xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən etibarlı qorunmasını özündə əks etdirir.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsiplərindən biri də ölkənin regionları üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış uzunmüddətli proqramların hazırlanmasıdır. Bu istiqamətdə görünmüş işlər və atılmış addımlarla bağlı irəlidə xüsusi olaraq bəhs ediləcəkdir.

Bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin mühüm prinsiplərindən biri də - kənd təsərrüfatına zəruri dövlət yardımlarının göstərilməsidir. Qeyd olunan prinsip, bu sahədəki bütün təsərrüfat qurumlarının mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, onların fəaliyyətinə prioritet - iqtisadi şəraitin yaradılmasıdır. Bu tədbirlər isə, istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının inkişafında risklərin səviyyəsinin aşağı salınmasına, həmçinin yerli məhsul istehsalçıların beynəlxalq bazarlara çıxmasına yüksək şərait

yaradır.

Müasir dövrdə aqrar sahənin ən mühüm və aktual problemlərindən əsası - bu sahəyə həm yerli, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsidir. Etiraf edilməlidir ki, ölkə iqtisadiyyatına qoyulmuş investisiyaların əksər hissəsi neft-qaz sahələrinə yönəldilir. Lakin aqrar sahəyə yönəldilən investisiyaların məcmu investisiya strukturunda çox aşağı çəkiyə malik olması - aqrar istehsalçıların kapital resurslarına olan tələbatının tam ödənilməsinə imkan vermir. Buna görə də aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi mahiyyət etibarı ilə bu sahənin mövcud problemlərinin aradan qaldırılmasına xidmət etməklə, ölkənin strateji iqtisadi maraqlarının qorunmasını təmin etməlidir.

Bazar münasibətlərinə keçid və onun formalaşdırılması dövründə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də - cəmiyyətdə mövcud olan ekoloji durumu nəzərə almaqla, torpaq və su münasibətlərinin tənzimlənməsidir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanca bu münasibətləri hüquqi baxımdan tənzimləyən Torpaq və Su Məcəllələri qəbul edilmişdir.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, torpaq xalqın ümummilli sərvəti hesab edilir. Bu baxımdan iqtisadiyyatda torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi daha çox obyektiv amillərlə bağlıdır. Torpaq aqrar sahənin normal fəaliyyətinə şərait yaratdığı üçün, onunla bağlı münasibətlər dövlətin kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin mərkəzində durur. Torpağın meliorasiyası, qoruyucu meşə zolaqlarının salınması, su təchizatı üzrə ümumdövlət və regional proqramların həyata keçirilməsi və digər tədbirlər dövlətin yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində həyata keçirdiyi aqrar siyasətin əsas istiqamətlərini təşkil etməlidir.

Bununla yanaşı, aqrar sahədə əmək və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, yeni, sivil aqrar mədəniyyətin formalaşması, əhali gəlirlərinin artırılması, istehsalın səmərəli təşkili və istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi yolu ilə rəqabətə davamlılığın artırılması, müxtəlif gübrələrin və kimyəvi preparatların alınması üçün fermerlərə subsidiyaların ayrılması və kreditlərin güzəştli şərtlərlə verilməsi və digər tədbirlər həyata keçirilməsi aqrar tənzimlənmənin ən mühüm elementlərindən hesab olunur.

Həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində, yanacaq-energetika sahəsindən sonra ölkə iqtisadiyyatında ikinci yeri tutan aqrar sahənin inkişafında keyfiyyət və məzmunca yeni bir mərhələnin təməli qoyuldu. Etiraf edək ki, çətin və riskli sınaq yolu keçmiş aqrar islahatların birinci mərhələsinin nəticələri artıq göz qabağındadır. Aqrar sahə dinamik inkişafa başlamış, sahibkarlığın təməli qoyulmuş, sağlam və sərbəst rəqabət mühiti yaradılmış, makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuşdur.

Yuxarıdakı fikirləri rəhbər tutaraq, aparılan aqrar islahatların ilkin mərhələsində qarşıda duran başlıca məqsəd-planlı sosialist təsərrüfat sisteminin bazar iqtisadiyyatı ilə əvəz edilməsi, yeni mülkiyyət formalarının təşəkkül tapması və torpaq mülkiyyətçilərinin yaradılması oldu. Bu mərhələdə torpaqdan və islahatlar aparılan təsərrüfatlara məxsus əmlakdan pay almaq hüququ olan subyektlər və onlara düşən paylar müəyyən olunmuş, mülkiyyət hüququnu təsdiq edən rəsmi sənədlər verilmişdir.

Onlardan işğal altında olan rayonlarda olan təsərrüfatlar və dövlət mülkiyyətində saxlanmış 41 toxumçuluq və damazlıq müəssisələri istisna olmaqla, qalan ictimai təşkilatların hamısında islahatlar aparılmış, torpaq və əmlak bölüşdürülmüşdür. İslahatlar nəticəsində 3.4 milyon nəfərə torpaq, 826 min nəfərə isə əmlak payı verilmiş və beləliklə, kənddə mülkiyyətçilər sinfi yaranmışdır. Həmin mülkiyyətçilər könüllü olaraq, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan müxtəlif növ özəl təsərrüfatlar - 2651 ailə-kəndli təsərrüfatı, 156 istehsal kooperativi, 594 kiçik müəssisə, 191 kollektiv müəssisə və s. yaratmaqla, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə geniş məşğul olurlar.

Təcrübə göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının aqrar sahəsi planlı sosialist sistemindən bazar münasibətləri sisteminə keçdikdən sonra, bu sahənin potensial imkanlarından və təbii ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunur.

Aqrar istehsalçıların dövlət tərəfindən müəyyən səviyyədə dəstəklənməsi və onlara sərbəstlik verilməsi bu insanlarda torpağa bağlılıq, şəxsi təşəbbüskarlıq, daha çox gəlir əldə etmək, qurub-yaratmaq, qənaətcil olmaq və s. bu kimi müsbət meyilləri daha da artmışdır. Bütün bunlar, təməli ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş aqrar siyasətin düzgünlüyünün nümunəsi kimi səciyyələndirilə bilər.

Keçid dövründə aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin mühüm məqamlarından biri də, kənd təsərrüfatına zəruri maliyyə yardımlarının həyata keçirilməsidir. Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsi göstərir ki, aqrar sahənin maliyyələşdirilməsində dövlət büdcəsi, yerli büdcələr və büdcədən kənar fondlar mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, aqrar istehsalın inkişafına zəruri yardımın

göstərilməsi məqsədilə maliyyə resurslarının mərkəzləşdirilməsi və bu məqsədlə dövlət büdcəsindən ayrıca maddə ilə ayrılması, vəsaitlərdən istifadəyə nəzarətin yüksəldilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Müşahidələr göstərir ki, keçid dövrünün spesifik, özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də - stabilizasiya və institusional dəyişikliklər prosesinin təxminən eyni vaxtda həyata keçirilməsidir. Xüsusən qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda iqtisadi sistemin, o cümlədən aqrar sahənin transformasiyasına yönəldilmiş dəyişikliklər makroiqtisadi stabilizasiya və dayanıqlı inkişafa paralel şəkildə həyata keçirilir. Bu tədbirlər aqrar sahədə əsasən müxtəlif mülkiyyətə məxsus sahibkarlıq qurumlarının yaranması ilə müşayiət olunmaqdadır.

Ərzaq bazarının daxili mənbələr hesabına doyurulmasına nail olunması - aqrar sahədə dövlət tənzimlənməsinin başlıca vəzifələrindən biridir. Əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması səbəbindən, istehsal olunan ərzaq məhsullarının satışı zamanı istehsalçılar ciddi problemlərlə üzləşirlər. Lakin inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində bu problemin aradan qaldırılması məqsədilə, dövlət tərəfindən konkret istiqamətlərdə əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

Məsələn, aqrar sahədə əməyin ödənilməsi səviyyəsinə müntəzəm olaraq diqqət yetirilir, əhalinin müəyyən kateqoriyalarına ünvanlı yardımlar edilir və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dotasiyaların ayrılması məsələləri ön plana çəkilir. Bu məqsədlə, qiymətlərin aşağı həddinin müəyyən edilməsi və məhsul satışına təminat verilməsi mexanizmindən də istifadə edilir ki, bu da bazarda tələb və təklifin paritetliyini tənzimləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. İ.H.Əliyev və b. "Azərbaycan iqtisadiyyatı", Bakı, 1998. 2. İ.Əliyev "Böyük siyasətdə: reallıqlar və perspektivlər", Bakı, 1999. 3. Ə.Nağıyev, V.Novruzov və b. "Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı" Bakı, 1998.

BÖYÜK QAFQAZIN CƏNUB HİSSƏSİNDƏ YERLƏŞƏN DAĞ BOZ-QƏHVƏYİ (DAĞ ŞABALIDI) TORPAQLARDA AZOTOBAKTERİN FƏALLIĞI VƏ EROZIYA PROSESİNİN ONA TƏSİRİ

X.Ə.SƏFƏROVA,

Azərbaycan ET Eroziya və Suvarma İnstitutu

Dağ boz-qəhvəyi torpaqlar Respublikanın alçaq dağlıq və dağətəyi qurşaqlarında geniş yayılmışdır. Böyük Qafqazın cənub hissəsində dağ boz-qəhvəyi (dağ şabalıdı) torpaqlar geniş sahələri əhatə edərək dağ əkinçilik zonasının əsas fondunu təşkil edir. Bu torpaqlarda əsasən dənli bitkilər, çoxillik otlar, qarğıdalı, tütün və tərəvəz bitkiləri əkilir.

Antropogen gərginliyə məruz qalmış bu torpaqlarda eroziya prosesi güclənmiş və geniş sahələri əhatə etmişdir. Eroziya torpaqların aqro-kimyəvi, aqrofiziki xassələrini pisləşdirmişdir. (K.Ə.Ələkbərov, 1965, X.M. Mustafayev, B.Q.Şəkuri).

Biz Qəbələ rayonunda dağ boz-qəhvəyi torpaqların eroziyaya uğramamış və orta dərəcədə eroziyaya uğramış növlərində azotobakterin fəallığını tədqiq etmişik.

Müəyyən edilmişdir ki, torpaqların münbitliyindən, o cümlədən humus və qida maddələrinin miqdarından, hidrotermik şəraitdən asılı olaraq azotobakterin fəallığı dəyişir.

Məlum olduğu kimi, azotobakter humus, üzvi qalıqlarla zəngin olan torpaqlarda daha çox fəallaşır və havanın molekulyar azotunu mənimsə-məklə torpaqda onun miqdarını artırır.

Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, azotun mə-